

A „szükséges népszövetség” a művelődés történetében

IRODALMI-KULTURÁLIS ÉRINTKEZÉSEK A MONARCHIÁBAN

A JATE BTK és a Tiszatáj Alapítvány kiadásában újabb, immáron a hatodik kötetét jelentette meg a JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének Monarchia-kutató csoportja.

Mint ahogyan az alcím és Fried István *Előszava* is jelzi, ennek a kötetnek a témája a Monarchia soknemzetiségű kultúráinak és irodalmainak kapcsolódása, annak a „szükséges népszövetség”-nek a létrejötte a kultúrában, amely a politikában nem tudott gyökeret verni. Az *Előszó*ban idézett Palacky-mondat („Bizony, ha az osztrák császárság már rég nem létezne, Európa és az emberiség érdekében meg kellene teremteni”, ily módon inkább a kultúrára érvényes csupán: a Monarchia utolsó évtizedének „vidám apokalipszise” olyan irodalmi-kulturális életet indukált, mint azóta sem a térség (utód)országaiban, s a Monarchia kultúrájának hatása, inspiráló ereje még akkor is (nevezetesen a két világháború között) működött, amikor a Monarchiának politikai értelemben már híre-hamva sem volt. Ennek a kultúrának

létrejötte pedig – olvasható ki a kötet tanulmányaiból – azért volt lehetséges, amiért politikai értelemben ez az összetákolt állomalakzat szétesett: a nemzeti sokszínűség miatt. Azért, mert az egyes nemzeti irodalmak és kultúrák dialogikus viszonyba kerültek: értelmezték egymást, vitatkoztak egymással, olykor megkérdőjelezték egymás létjogosultságát, de mindvégig egy kulturális keretben, az Osztrák-Magyar Monarchia kulturális keretében mozogtak. A kötet írásai tehát nem csak a „szükséges népszövetség” szükségességét, hanem egyben lehetetlenségét is példázzák.

A kötet felépítésének logikussága, a tárgyukban

látszólag igen különböző tanulmányok

egymásra épülése-építettsége mindenképpen a szerkesztők (Fried István és Kelemen Zoltán) munkáját dicséri.

Az *Előszó* jelzett problémafelvetése után az első írás Bókay Antal igényes tanulmánya (*A pszichoanalízis és a Monarchia*). A tanulmány tárgya egy Monarchia utáni, a pszichoanalízis „belügyének” tekinthető 1924-es Freud-Rank-vita, melynek korrekt ismertetését végzi el a szerző. Bókay írása azonban elsősorban nem ettől érdekes, hanem attól, amit *A pszichoanalízis „monarchiás” eredete* című fejezetben hipotézisként – csak sajnálni lehet, hogy kissé szűkszavúan – megfogalmaz, hogy tudniillik a freudi pszichoanalízis inkoherens, nem külső, stabil elvekre épülő személyiségfelfogása sehol másutt nem

A „SZÜKSÉGES NÉPSZÖVETSÉG” A
MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN

(Irodalmi-kulturális
érintkezések a Monarchiában)

JATE BTK–Tiszatáj
Szeged, 1996
114 oldal

születhetett meg, csak a Monarchia szellemi és politikai keretei között. „Valószínű – állítja Bókay –, hogy sehol a világon nem kérdőjeleződött meg olyan élesen a személy és a nyelv (megértés) lényege mint itt, és talán sehol sem volt annyira jelen egy kontrasztot adó, széteső barokkos tradíció, mint a k. u. k. lehetetlen világát összetartó örökérvényűnek tűnő rendjébe.” (Az idézetből is kitetszik, hogy nem csupán személyiségproblémákat vet fel a pszichoanalízis, hanem nyelveket is; nem véletlenül értékelődik magasra a tanulmányban a korai (az *Álomfejtés* időszak körüli) Freud és a korai Freudhoz a Rankvitát követően visszatérő Ferenczi Sándor terápiás ténykedése és elmélete: eszerint „a pszichoanalízis nem foglalkozás, hanem életforma, egy radikális új kölcsönösség, a dialogikus önteremtés példája”. Amit Bókay itt a személyiség kapcsán megfogalmaz, a kötet későbbi tanulmányaiban – elsősorban Alois Woldanében és Fried Istvánében) – visszaköszönni látszik

a Monarchia népeinek kulturális párbeszéde

vonatkozásában. Bókay tanulmánya a pszichoanalízis dialogikusságát egyfelől egy másik „monarchiás” jelenség, Wittgenstein nyelvfilozófiája felé mozdítja el, másfelől megfogalmazza, hogy a freudi pszichoanalízis személyiség- és nyelvproblémáinak mélyebb megértése, egy „centrum nélküli lét személyes és nyelvi káoszának elbeszélése” csak a posztmodern kor diszkurzív keretei között történhet meg.

Más vonatkozásban is kiindulópontja a Bókay-tanulmány a kötetnek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a pszichoanalízis belső viszályai rámutatnak egy olyan személyiségfelfogásra is, amely C. G. Jung Freuddal való szembenállása révén jött létre, és amelyet Freud is (éppen Jung nézeteire reagálva) kifejt a *Totem és tabu*-ban: a személyiségproblémák nem ontogenetikusak, hanem filogenetikusak. A jungi „kollektív tudattalan” fogalma, illetve a

freudi Oidipusz-komplexusnak az archaikus társadalmak életéből történő levezetése azt a(z) – azóta a mítoszkritikai irodalomban már közhellyé vált – lehetőséget veti fel, hogy a tudattalan és az archaikus gondolkodás, a tudattalan és a mítoszok világa szoros kapcsolatban állnak egymással. Vagyis: a pszichoanalízis belső vitája a személyiségproblémák megoldásában eljutott a mítoszig, mint ahogyan a Monarchia-problémák kulturális megoldási lehetőségeiben is ott vannak

a Monarchia-mítosz megteremtésére irányuló kísérletek.

Ebből a szempontból majd Fried István, Alois Woldan és Wenner Éva kötetben szereplő írásai lesznek érdekesekek.

A könyv következő tanulmányában Rózsa Mária a bécsi *Wanderer* 1851 és 1861 közötti magyar vonatkozású írásait ismerteti és elemzi. A tanulmány nem csak sajtótörténeti szempontból érdekes, hanem azért is, mert ízelítőt kaphatunk általa abból, hogyan értékelték bennünket magyarokat az osztrákok néhány évvel a kiegyezés előtt. A Rózsa Mária felvonultatta tényekből kitetszik például, hogy a jelzett időszakban a *Wanderer* volt az egyetlen olyan bécsi lap, amely a magyar törekvésekkel szimpatizált, mégpedig a hivatalos politika ellenében, sőt, bizonyos magyar kulturális érdekeket határozottabban képviselt, mint néhány neves pesti lap. Az is elgondolkodtató azonban, hogy a *Wanderer*-nek milyen vádakkal szemben kellett a magyarságot megvédenie; legfőként a csikós-gulyás-betyár-mentalitás, valamint a teljes anyagi és szellemi elmaradottság vádjaitól. Aztán az sem közömbös, hogy míg – mint az *Előszóból* kiderül – a század második felének magyar irodalmát át-meg áthatják az osztrák irodalom beható ismeretéről tanúskodó jelenségek, addig az osztrák fővárosban – a *Wanderer* tiszteletre méltó törekvései ellenére – a jelzett időszakban alig-alig ismerhettek

egy-egy magyar novellát (Jósika Miklóstól, Gyulai Páltól, Eötvös Józseftől, Vas Gerebentől, Jókai Mórtól) és néhány verset (Petőfitől, Majtényi Flórától és Vörösmartytól), azokat is többnyire gyenge fordításokban.

A Monarchia valamely népének nacionalizmusból fakadó „lenézése” egy másik nemzet iránt és az erre válaszul adott nacionalista gyűlölködés problémája jelenik meg Lukács Istvánnak az Antun Matoš sajátos magyarságképéről írott tanulmányában is. Lukács István meglehetősen „kényes” témát feszeget: a századforduló horvát irodalma egyik kiválóságának, A. G. Matošnak olyan írásait elemzi, melyek kevéssé a szimbolista költőt és novellistát, mint inkább a nacionalista túlzásokra hajlamos esszéistát mutatják. Bármennyire is

„kínos” ezekkel a problémákkal szembenézni,

mindenképpen meg kell tenni, mert – mint a tanulmány szerzője a zárómondatában megjegyzi – az újjászerveződő magyar-horvát kapcsolat „a sokszor ellentmondásos és fájdalmas múlt alaposabb és elemző ismerete nélkül el sem képzelhető”. Lukács István tanulmánya egyébként több szempontból is érdekes. Először is fontos adalékkal szolgál a magyar olvasó számára Antun Matoš irodalmi-szellemi portréjához, hiszen Lőkös István 1996-ban megjelent *A horvát irodalom története* Matoš-fejezetében bár megemlíti, hogy Matoš három műfajban (líra, próza, kritika) is jelentőset alkotott, és bár részletesen elemzi a horvát költő-író verseit és novelláit, a publicisztikáját nem ismerteti. Fontos másodszer Lukács tanulmánya azért, mert megmutatja, miként láthatott bennünket magyarokat a Három-Egy Királyság harmadik nemzetének, a horvátnak hazafias érzületű értelmiségije. Harmadszor, a Matoš-publicisztika történeti bemutatása, a Matoš-álláspont változását

sejtető alcím (*A nyers elutasítástól egy józanabb megítélésig*) arra is jó, hogy kiderüljön: ha egy közép-európai humán értelmiségi azt akarja, hogy komolyan vegyék, nem keverheti össze a hazafiságot, a nemzeti érzületet a frázispufoogató nacionalizmussal. Különösen így van ez akkor, ha valaki valódi esztétikai értékeket felmutató szépirodalmi művek létrehozására törekszik. És negyedszer, Lukács István tanulmánya felvet egy elméleti, egészen pontosan egy imagológiai kérdést: minden objektivitásra való törekvése ellenére megmaradhat-e elfogulatlanok, kívülállóknak a magyarság ellen irányuló horvát nacionalizmus megítélésében egy magyar kutató?

A kötet következő tanulmánya (Fried István: *„Ein kroater aus Altösterreich”*) folytatja a horvát-témát Miroslav Krleža írásainak elemzésével. Fried István a neves horvát szerző életműve egy-egy jellegzetességének bemutatásával arra a következtetésre jut, hogy Krleža művészetének legfőbb tanulsága a nyelvvesztettség állapotának tragédiája. És itt nem csak arról van szó, hogy a „kaj” nyelvjárást egyre inkább kiszorította a szerbhez közelebb álló „što” nyelvjárás, és maga Krleža is – a délszláv egységesítés-eszme jegyében – döntően már ezt használja. Inkább arról van szó, hogy Krleža empirikus-szenzuális regényírói módszere, mely

megörökítendőnek tart mindent a Monarchia világából,

egy barokkosan burjánzó nyelvhasználattal összemosis lényegest és lényegtelent, s ezzel mind a nyelvnek, mind a világnak értéktelensége, „az egyetemesség mélyülő tartalmatlanság” nyilvánul meg. És ha a nyelv túlzott dekorativitása Krleža szerint a lényeg felfedésére szolgál (mint ahogyan Freudnál a „felszínen” lévő tudatos a „mélyben” lévő tudattalant mint a személyiség lényegét elfedi); ez egyben a Monarchia kultúrájának felszínességét és válságát jelenti. Csakhogy Krleža írásai éppen ebből

a felszínesnek minősített operett-kultúrából táplálkoznak, vagyis – Fried István megállapítása szerint – Krleža ironikus Monarchia-megjelenítése nem csak rombolja, hanem – a megjelenített világra való reflektálásával – építi is a Monarchia-mítoszt. S mivel ez a rombolás-építés a Krleža-művészet lényegévé válik, mégpedig olyan „művész”-regényekben, mint a *Filip Latincz hazatérése*, joggal állíthatja a tanulmány szerzője, hogy Krleža „a romlás virágait növesztette túlretté, a szépség kábító vonzerejét erősítette”, mint olyan sokan a századfordulón, Nietzschétől Bergsonig.

Alois Woldan szintén nyelvi elemzésből indul ki Stanislav Vincenz lengyel író *A havasi legelőn* című regényeposzáról szóló tanulmányában. A salzburgi kutató előbb a szavak, majd a mondatszerkesztés szintjén mutatja be a hucul parasztok nyelvében megjelenő germanizmusokat (pontosabban „osztrákizmusokat”) és azok funkcióit. Az Ordnung és a porządok (rend) szavak stilisztikai szembenállása szemantizálódik, és a brutális katonai fegyelem meg az értelmes szervezethez szembenállását, végső soron a Monarchia és

a Monarchia perifériáján kötöttségben élő,

ám szabadságra vágyó hucul parasztok szembenállását jelenti. Másfelől viszont Bécsnek mint mintának, a bécsi életnek mint normának elfogadása egyúttal az Ausztria-mítosz építését, alakítását is hozza magával. Az Ausztria-mítosz központi alakja természetesen Ferenc József császár, akinek megjelenítése a huculok között erősen népi színezetet ölt, „emberi és túlon túl emberi vonásokat” vesz fel, ami viszont már a mítosz profanizálására is utal. Valami hasonlóról beszél Kelemen Zoltán is az *Árnyékkirály* és a *Mohács* című Krúdy-regények kapcsán a két horvát-témájú tanulmányt megelőző rövidke írásában. Kelemen Zoltán azonban az ígéretesnek tetsző bevezető után, sajnos, nem

jut túl azon, hogy a történelmi eseményeknek és Krúdy kora eseményeinek nyilvánvaló párhuzamát, valamint a történelmi figurák deheroizált, profanizált mivoltát megállapítja.

A kötetzáró, a trieszti irodalommal foglalkozó kitűnő Wenner Éva-tanulmány tulajdonképpen

szintézisbe hozza a többi írásban felvetett problémákat.

Italo Svevo *Zeno tudata* című regénye kapcsán először is megállapítja, hogy a Monarchia irodalmában szükségszerűen vetődik fel az „objektív valóság” és a „szubjektum teremtette világ” közötti határ elmosódásának kérdése. Az irodalom mimetikusból vallomásosba fordul át: az „objektív valóság” leírásánál fontosabb lesz az „objektív valóság”-ra reflektáló hős szubjektumának megjelenítése. Ez egyfelől – Krležánál láttuk – a barokkosan burjánzó írásmódhoz, másfelől a Svevo által (is) alkalmazott tudatfolyam-technikához vezet. Ugyanakkor – Svevo regénye esetében ez egészen nyilvánvaló – a tudatfolyam szoros kapcsolatban áll a pszichoanalízissel, amennyiben a hős nyelvileg alig-alig artikulálható (gondoljunk csak James Joyce *Finnegans Wake*jére!) gondolatzuhataga egyben nem más, mint analitikus napló. S végül a szubjektum teremtette világ mitikus világ is, mert – mint a tanulmányíró világos okfejtéséből kiteszik – „a tudat kollektív formáihoz kapcsolódott, s tételezett egyfajta spirituális általánosságot, amely túlmutatott a tudat egyediségén. A mítosz a valóságtól elszakított ideát teremt az irodalomban, amelyet az író egy magasabb, egy igazibb valóságnak próbál meg elfogadtatni, másodrendűvé degradálva a hétköznapi élet hagyományos erkölcsi és esztétikai értékeit”. Ez a mítosz pedig nem más, mint az öregkor metaforájával és a matematika absztrakciójával (vö.: Wittgenstein matematikai absztrakcióival!) határtalannak és

totalisnak megjelenített Monarchia. A Monarchia kulturális érintkezéseit taglaló kötetnek

akár összefoglaló mondataként is olvashatjuk

Wenner Éva sorait: „Eleganciájával, dekorativitásával együtt az elérhető tökéletesség legmagasabb fokára jutott a felbomló Monarchia valamennyi népének irodalma és művészete a maga mértéke szerint: virágkor volt ez a pusztulás határán.”

A „szükséges népszövegség” a művelődés történetében alighanem a legegységesebb, legjobban szerkesztett, legszínvona-

lasabb a JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének Monarchia-köetei között. Kíváncsian, érdeklődéssel várom az *Előszó*ban megígért folytatást. És őszintén remélem, hogy a következő kötet már nem ilyen – hogyan is fogalmazzak finoman? – puritán, jelentéktelenséget sugalló borításban, hanem a sorozat szellemi súlyának, a tanulmányok színvonalának megfelelő komoly könyv-formátumban lát majd napvilágot.

Goretity József

